

Jelenetek a piarista gimnázium múltjából

Koltai András

Kisparti János, a budapesti piarista gimnázium igazgatója 1929-ben három történelmi festményt rendelt meg irodája számára Pándy Lajos festőművésztől, amelyek az iskola, illetve a piarista rend életének egy-egy jelentős eseményét ábrázolták: a Benyák Bernát által 1777-ben megrendezett első magyar nyelvű, nyilvános filozófiai vizsgát, a Szablik István piarista által 1784-ben fölbocsátott léggömböt, és az Erdősi Imre által a branyiszközi csatában vezetett honvédrohamot (1849).

Kisparti János, a budapesti piarista gimnázium igazgatója, irodájában (1931)

A leadben említett három esemény első látásra nem reprezentálja az akkor már 212 éves iskola történelmét, sőt a harmadiknak nincs is köze Pesthez. Az igazgató talán úgy gondolta, hogy a magyar nyelv, a műszaki tudományok és a hazafias hősiesség azok a legfontosabb területek, amelyekkel a pesti piarista gimnázium a legtöbbet tette és teheti a hazáért. Választhatott volna más jeleneteket is. Hiszen a város legrégebbi, 1717-ben – háromszáz esztendeje – alapított középiskolájának páratlanul gazdag a köztanulásokkal tanító múltja.

Kézenfekvőnek tűnt volna például az alapítás megjelenítése, ahogy a barokk festészetben gyakran előfordult. A képen a régi pesti városháza egyik termét láthatnánk, amint 1717. október 30-án *Lenner János* bíró és *Zajkányi Lénárd* (a S. Eustachio) viceprovinciális (azért vice, mert akkor a magyar piaristák még a német rendtartományhoz tartoztak) aláírják a piarista gimnázium

alapítólevelét. Lenner mellett a város szindikusa (jegyző és ügyész egy személyben), *Mosel Antal* állna, aki az ügy elkötelezett szervezője volt.

Mosel azért lépett kapcsolatba a piaristákkal, mert „jöllehet a szomszédos Buda várában található egy gimnázium az ifjúság nevelésére, mégis egyrészt a vár késedelmes megnyitása, másrészt a közöttünk hömpölygő Duna áradásai, hullámvérései, a gyakori viharok és a téli jégzajlás jelentősen akadályozzák és hátráltatják az ifjúságot a nevezett iskola látogatásában”. Miután pedig kiderült, hogy a budai jezsuiták nem akarnak Pesten is gimnáziumot nyitni, a város az ország másik tanító szerzetesrendéhez, a piaristákhoz fordult, akik ráadásul sokkal kevesebb pénzért is hajlandók voltak kollégiumot alapítani. A város évente 300 forintot ígért saját pénzéből, további 300 forintot pedig a városi plébános jövedelméből, hogy a piaristák káplánként is segítsék a plébánost.

Ez utóbbi föltétel végül nem is került be az alapítólevelbe, ám a viceprovinciális szóbeli ígéretet tett arra, hogy három évig ezt a feladatot is ellátják.

A képen *Zajkányi* viceprovinciális mellett négy piarista, a pesti rendház első tagjai állnának: *Goltperger Lipót* (a S. Martino) előjáró és német hitszónok, *Demka Sándor* (a Visitatione B.M.V.) iskolai prefektus és magyar szónok, valamint *Puchóczy Márton* (a S. Adalberto) a felsőbb és *Kostický András* (a S. Caecilia) az alsóbb osztályok tanára. Ők voltak azok, akik november 6-án megkezdtek a tanítást abban a városháza mellett álló kis házban, amelyet a tanács alakítottatott át a piaristák lakhelyének és iskolájának.

Az új filozófia

A második történelmi festményen *Cörver Elek* (Alexius a S. Maria Magdalena) szerepelne, amint 1744-ben első fizikai előadását tartja a Galamb utcai piarista rendház refektóriumában. Az iskola helyzetét ugyanis alapvetően megváltoztatta, hogy a gimnáziumi osztályok mellett filozófiát is tanulhattak ott a diákok. A hat osztályos gimnázium két éves képzéssel egészült ki, a diákok már nem elsősorban a latint magolták, hanem fizikát, metafizikát, logikát, matematikát és történelmet is, nem akármilyen színvonalon. *Cörver* Rómában ismerte meg az „új filozófiát”, a newtoni alapelveken nyugvó, kísérleteken alapuló modern természettudományt, amelyet Magyarországon, katolikus iskolában elsőként ő tanított, itt, Pesten, egy évtizeddel megelőzve például a nagyszombati jezsuita egyetemet.

Cörver első filozófiai kurzusa leplezetlenül elitképzés volt. A 16 hallgató közül tucatnyian főrendűek (az *Andrássy*, *Forgách*, *Grassalkovich*, *Keglevich*, *Sándor*, *Laffert* és *Perensberg* családokból), hárman pedig szerzetesnövendékek.

A tanfolyam végén, 1746-ban a nyilvános díszvizsgák, disputációk téziseit ötféle val-

Benyák Bernát piarista magyar nyelvű filozófiai disputációt rendez Pesten, 1777
(Pándy Lajos festménye, 1929, 1944-ben elpusztult)

tozatban nyomtatták ki. Cörver Elek arról értekezett, hogy a filozófia egykor szépséges, tiszta és tökéletes tudományát a skolasztikusok haszontalanságokkal, értelmetlenségekkel és szörszálhasogatásokkal torzították el, de újabban Galilei, Descartes és a piarista Edoardo Corsini korábbi szépségébe állították vissza.

Ez a studium a következő évtizedekben is megőrizte különleges státusát. Nem csoda, hogy a Kisparti igazgató úr készítette három festmény közül kettő is ezzel kapcsolatos. Az első azt ábrázolja, hogy 1777-ben Benyák Bernát, aki a logikát és metafizikát tanította, magyar nyelven rendezte a megszokásos disputációt (Benyák magyarításában „vetélkedést”), amelyben 21 éves Fekete István védte meg a Benyák által írt tételeket

Fejér Antallal, a debreceni Kerületi Tábla ülnökével és gróf Teleki Józseffel szemben.

Pándy Lajos képen Benyák balra áll, mellette Fejér Antal beszél, az elnöki asztalánál pedig Orosz Zsigmond piarista tartományfőnök beszélgetnek. (A festmény 1944-ben bombatalálat során elpusztult.)

„Villanat az éjben, melyre nagy soká következett nap” – írta az eseményről Toldy Ferenc 1864-ben, ami azért, lássuk be, hazafias túlzás.

Ugyancsak a piarista filozófiai tanfolyam tanára volt Szablik István, aki 1784. július 27-én az első sikeres léggömb-kísérletet mutatta be Pest-Budán (de nem Magyarországon, ebben ugyanis Domin Ferenc József győri akadémiai professzor közel négy hónappal megelőzte). Szablik léggömbje „18, rendkí-

vül finoman megmunkált, vörösre és fehérre festett, olajjal bevont ökörhólyagból készült. Alakja teljes gömböt formázott, átmérője 21 hüvelyk (55 cm) volt.” Ezt az eseményt mutatja a Kisparti igazgató úr által megrendelt második festmény, amelyen Szablik és segítői a piarista rendház előtt, a pesti Városház téren állnak, a bábész sokaságtól körülveve.

Nem egészen hiteles a jelenet. Az első kísérlet valójában a rendház (akkor még elég tágas, beépítetlen) udvarán történt, a néhány hét múlva megismételt újabb kettő pedig a Váci kapu előtt (a mai Vörösmarty tér helyén).

A tudáselit bázisa

Szablik kísérletei után néhány hónappal a pesti piaristák filozófiai akadémiaja megszűnt, mert ebben az évben Pestre költözött a budai egyetem, amelynek szintén volt filozófiai kara, és a Helytartótanács úgy ítélte, hogy két ilyen intézmény egy városban fölösleges.

Attól kezdve a pesti piarista gimnázium is belesimult abba a rendbe, amelyet az állami rendeletek (Ratio educationis, 1777, 1806, Entwurf, 1849), majd az oktatási törvények (1883) kijelöltek számára.

A pesti piaristák már nem kísérleteztek különleges dolgokkal. Azt tanították, ami kötelezően előírtak. Ám a lehető legmagasabb színvonalon. Ezekben az évtizedekben vált a gimnázium az ország legjobb iskolájává. Kovács I. Gábor és Kende Gábor az 1927 és 1943 közötti Magyarország „tudáselitjének” (az egyház, az oktatás és a tudomány vezetőinek) vizsgálata során nemrég az alapították meg, hogy a gimnáziumok rangsorát (ahol a tudáselit tagjai közülbelül 1860 és 1900 között végeztek) minden csoportban egyértelmű fölényel a budapesti piarista gimnázium vezette, csupán a legidősebb korosztályban (akik még 1870 előtt jártak ide) előzte meg a budai egyetemi katolikus gimnázium. S a becsvágyó szülők – köztük már protestánsok és zsidók is – egyre távolabbról küldték ide fiaikat.

Ehhez képest egyébként az épület külső megjelenése nem utalt elitiskolára. A piaristáknak sohasem volt annyi pénzük, hogy a belvárosi templom melletti telükön átfogó terv szerint építkezzenek, csak arra futotta, hogy időről-időre újabb részekkel töltsék meg az Eszterházy Ferentől vásárolt barokk palotát. A déli, rendházi szárny 1758 és 1762 között, a Kötő utcai elemi iskolai rész 1801-ben, a tartományfőnökség Dunára néző szárnya 1843 és 1845 között, az udvar közepén álló kétemeletes gimnázium 1862/1863-

Szablik István piarista léggömbkísérlete, 1784
(Pándy Lajos festménye, 1929, Piarista Gimnázium, Budapest)

Életkép a 2. sz. BKG cserkészcsapat Rozgonyi rajának városlődi táborából, 1940 (Bulányi György, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára)

A budapesti piarista gimnázium Városház téri homlokzata, lebontása előtt, 1913 (Piarista Múzeum, Budapest)

A budapesti piarista gimnázium 8. osztálya Prónai Antal osztályfőnökkel, 1903 (Piarista Múzeum, Budapest)

ban épült. „Csúnyább házat keveset róttak össze a régi Pestben” – írta róla A Hét 1899-ben – „olyan, mint egy rosszul kisült, csúnya, sárga lepény, amely széjjelömlött a tepsi-formában”.

Csak a 20. század elején látszott helyreállni a világ rendje, amikor 1913 és 1917 között a Váci utca és az Eskü tér között, Hüttl Dezső terve nyomán fölépült az új palota, amely elegáns, neobarokk otthont adott a rendháznak, tartományfőnökségnek,

gimnáziumnak és a szerzetesi növendékek hittudományi intézetének.

A kommunista diktatúrák legalább háromszor államosították. Először 1919-ben, szerencsére alig több, mint száz napra. Másodszor 1948-ban, amikor a gimnázium állami Ady Endre Gimnáziummá alakult, a szerzetesek helyett világi tanárokkal. Ezt az intézkedést ugyan két év múlva, 1950-ben visszavonták, és a rend iskolája újraindulhatott, de 1953-ban megtörtént az épület

harmadszori, teljes államosítása, ezáltal az Eötvös Loránd Tudományegyetem számára. A piaristák és gimnáziumuk kénytelen volt a Mikszáth Kálmán téri Sophianum épületébe költözni, ahonnan csak 2011-ben tért vissza a Váci utcába.

Két pillanat a huszadik századból

Ha én tehetős igazgató vagy festő lennék a budapesti piarista gimnázium 20. századi történetéből két jelenetet festetnék-feste-

A piarista diákok által épített Fiastyúk vitorláshajó kiemelése a Piarista Gimnázium ablakán a Múzeum utcára, 1963. június 10. (Piarista Múzeum, Budapest)

A budapesti piarista székház felújítás közben, 2010. május (Koltai András felvétele)

nék meg. Az egyik az az éjszakai beszélgetés, amely 1915. július 16-án, Mogyoród és Gödöllő közt, a szentjakabi tó mellett zajlott. Ott táborozott akkor, immár harmadik alkalommal, a 2. sz. BKG (Budapesti Kegyesrendi Gimnázium) cserkészcsapat. A tábor első napjáról a 14 éves Szerb Antal ezt jegyezte föl: „Az első éjjeliőrök: Sík tanár úr és én $\frac{1}{2}10$ -tól $\frac{3}{4}12$ -ig őrködtek. Ez nagyon érdekes volt. Mindenki fekiúdt: néha kiáltott közbe egy kувik vagy egy vércse. Én Sík tanár úrral beszélgettem nyelvekről és nemzetekről, és hogy mi szeretnék lenni.” Nyilván nem innét, a pusztaszentjakabi éjszakából származtathatók Sík Sándor nagyhatású versei, drámái, esztétikája, s Szerb Antal regényei, irodalomtörténeti írásai. Inkább az az érdekes, hogy tanár és diák az előző évszázadokban ritkán került egymással ilyen közvetlen, emberi kapcsolatba. Ez teljesen új szint jelentett a magyar pedagógiában.

A másik képem azt ábrázolná, amint 1963. június 10-én a Piarista Gimnázium Múzeum utcai oldalán, az első emeleti fizikateremből egy hat méter hosszú, kajütös vitorláshajót emelnek ki az utcára. A hajó ugyanis ott született, a nagyméretű tanterem végében, Kovács Mihály piarista fizikatanár vezetésével, és szinte az egész iskola részt vett az építésében. Ez már a harmadik hajó volt, amely 1959 óta ott készült, de hosszabb és szélesebb lett, mint a korábbiak. Kiemeléséhez egy tíz méter hosszú kölcson gerendát és negyedórás utcaelzárási engedélyt kellett kérni. Egy csigarendszer segítségével kitolták az ablakon, leeresztették az utcára, ahonnan sok gyerek várta, akik a fejük fölött vitték be az iskola udvarába. Erről egyébként fényképek is készültek, amelyeket a napi sajtó közölt.

A Múzeum utca ablakán kibújó hajó akár jelkép is lehet. Az épületétől és a továbbtanulási lehetőségek egy részétől megfosztott gimnáziumban továbbra is olyan szellemi munka folyt, amelynek hatása eljutott a falakon kívülre is. A diktatúra korlátai között élő tanárok és diákok pedig saját erejükből, összefogással érték el céljaikat, jelen esetben azt, hogy nyáron a Balatonon vitorlázhassanak.

2011-ben a budapesti Piarista Gimnázium végre visszaköltözhetett saját, felújított épületébe. Már nem ez az ország első elitiskolája, és a szerzetesek mellett világiak is tanítanak itt, de mint hatóságos fiúiskola őrzi sajátos hangulatát és színvonalát. Továbbra is elsősorban azt szeretné, hogy azok a diákok, akik idejárnak, olyan értékeket és élményeket vigyenek magukkal, amelyek egész életük során elkísérik őket. ●